

Особливості мовного спілкування старших дошкільників в умовах сім'ї

Ф. Карагозлю (Геділ)

Южноукраинский национальный педагогический университет имени К.Д.Ушинского г. Одесса Украина
Corresponding author. E-mail: tanya1209z@rambler.ru

Paper received 30.03.18; Accepted for publication 05.04.18.

<https://doi.org/10.31174/SEND-Ph2018-161VI48-07>

Анотація. У статті розглядається сутність і формування мовного спілкування як потенційної основи розвитку мовлення дітей, визначено принципи мовного спілкування дошкільників в сім'ї, роль дорослого в розвитку мовних здібностей дітей. Виділено особливості мовного спілкування дошкільників: мовна форма спілкування не дана дитині спочатку; мовне спілкування є не тільки компонентом мовного розвитку, а й важливим фактором цілісного розвитку особистості. Розглянуто етапи розвитку потреби у спілкуванні дитини з дорослим.

Ключові слова: мовне спілкування, мовні здібності, сім'я, сімейне виховання.

Мовне спілкування виступає як основна умова пізнання людиною дійсності, виконує унікальну і незамінну роль у становленні особистості, в розвитку її внутрішнього суб'єктивного світу, в поширенні та збагаченні соціального та психологічного досвіду. Стиль спілкування дорослого з дитиною, його ціннісні настанови впливають на відносини між собою в мікрокліматі групи. Суттєвий вплив на формування психічного життя дитини надає успішність розвитку її відносин з дорослими, особливо в сім'ї. Таким чином, існує єдина система формування комунікативної діяльності дитини, розвитку її особистості.

Останнім часом активізувалася розробка педагогічних ідей щодо ролі мовного спілкування дітей в контексті особистісних новоутворень (пізнання світу і перетворення самого себе) (А.Богущ, Н.Гавриш, Т.Котик, О.Лещенко, Н.Пантіна, О.Трифоновна). Велика кількість матеріалу, в якому отримали розкриття окремі сторони проблеми (при цьому, як правило, з різних авторських позицій) не забезпечує психологів, лінгвістів і педагогів досить ясним і цілісним уявленням про її сутність та шляхи реалізації в умовах сучасних дошкільних освітніх установ і особливо сім'ї.

В процесі мовного спілкування формуються зв'язки дитини, встановлюються основи соціальної поведінки, відбувається процес пізнання і засвоєння духовних і матеріальних цінностей. Зразки ведення діалогу дитина отримує в спілкуванні з дорослим. Саме в спілкуванні з дорослим дошкільник рано навчається говорити про предмети, які не перебувають в полі зору, в наявній ситуації, навчається позаситуативному спілкуванню. Спілкування з однолітками - це важливий показник сформованості мовної здібності. Формування мовної здатності включало дві ланки - оволодіння мовою (формування мовної здібності, зв'язки «знак - значення», семантики та синтаксису) та уміння застосовувати мову для мети спілкування у різноманітних комунікативних ситуаціях. Останнє передбачає вміння будувати розгорнутий текст і встановлювати інтерактивну взаємодію (К. Менг.) [4]. Інтерактивна взаємодія включає вміння почати розмову, привернути увагу співрозмовника, підтримати розмову, у разі необхідності змінити тему, проявити розуміння і взаєморозуміння, уникнути малоцікавої теми, задати питання, відповісти, висловити побажання, згоду або незгоду, завершити розмову.

При вивченні спілкування дітей в сім'ї розглядалося виникнення потреби спілкування дитини в сім'ї як найважливіша умова його загального психічного розвитку. Велика увага приділялася значенню емоційного спілкування дорослого з малюком на початковому етапі його психічного розвитку (закладка основи для подальшого формування особистості та самосвідомості, формування двосторонніх зв'язків з оточуючими людьми). Зверталася увага батьків на те, що закладка особистісних якостей дитини - важливий результат спілкування в сім'ї. Існує залежність особистісних характеристик дитини від умов взаємодії в сім'ї, а також від віку дітей. Так, можна виділити наступні етапи розвитку відносин між батьками і дітьми: 1-3 роки - взаємозалежність дітей від батьків; 3-6 років - відносини партнерства між батьками та дітьми. Особливу увагу необхідно приділити проблемі спілкування і відносин дошкільників з різними членами родини і сімейними стилями виховання дитини (висока відповідальність, відчужений, авторитарний, гіперопіка тощо), їх впливу на особистість дитини та подальшу його адаптацію в дитячому колективі.

Мовне спілкування є складною формою соціальної взаємодії між двома і більше учасниками спілкування, його головне призначення - передача змістовної інформації від одного учасника спілкування до іншого. Процес мовного спілкування має свою складну структуру і свої особливості, які пов'язані з його специфікою як освіти, що виникає в результаті переміжної, головним чином усній, спонтанної мови співрозмовників, що відбувається в певних умовах.

Слід виділити такі особливості мовного спілкування дошкільників:

- Мовна форма спілкування не дана дитині спочатку. Її становлення проходить стадію преддіалогу («дуету», «колективному монологу»), стадію скоординованих мовленнєвих дій, спрямованих на підтримку соціального контакту (фактична бесіда), практичної взаємодії, поступово наближаючись до оволодіння «теоретичним», змістовним діалогом, особистісно забарвленим спілкуванням.

- Мовне спілкування, що є не тільки компонентом мовного розвитку, а й важливим фактором цілісного розвитку особистості, не розглядається в сучасних методиках розвитку мовлення дошкільнят як об'єкт цілеспрямованої педагогічної роботи, що є серйозним недоліком мовних технологій.

Перші три роки життя, коли діти в більшості випадків виховуються вдома, є вирішальними у розвитку мови. Вже з грудного віку немовля прислуховується до звуків, спостерігає за рухами губ матері та батька, радіє, дізнається знайомі голоси. З першого дня маля вбирає в себе звуки мови, збирає і накопичує слова. Так поступово дитина розвиває свій пасивний запас слів, яким пізніше починає активно користуватися.

У наш час розвиток засобів масової інформації суттєво скоротило спілкування у багатьох сім'ях. Однак навіть найкращі дитячі ігри не можуть замінити спілкування дитини з батьками. Воно було і залишається важливою умовою розвитку у дитини нормальної мови.

Вирішальну роль у становленні мови та використання її дитиною відіграють фактори комунікативного характеру. Перша - міжіндивідуальних - функція мови не тільки генетично вихідна, але й засаднича у становленні мови. Дитина починає говорити тільки в ситуації спілкування і тільки на вимогу дорослого партнера. Перш за все це підтверджується практикою виховання дітей. Все вищесказане визначає актуальність звернення до проблеми повноцінного сімейного спілкування дорослого з дитиною, яке призводить до активному становленню мовної функції, підвищенню комунікативних характеристик. Розрізняють декілька етапів розвитку потреби у спілкуванні дитини з дорослим:

- Потреба в увазі та доброзичливості дорослого. Це достатня умова благополуччя дитини в першому півріччі життя.

- Нужда в співробітництві або у співучасті дорослого. Такий зміст потреби в спілкуванні з'являється в дитини після заволодіння ним довільним хапанням.

- Нужда в шанобливому ставленні дорослого. Вона виникає на тлі пізнавальної діяльності дітей, спрямованої на встановлення чуттєво не сприймаються взаємозв'язків у фізичному світі. Діти прагнуть до своєрідного «теоретичного» співпраці з дорослим, що виражається у спільному обговоренні явищ і подій предметного світу. Тільки розуміння дорослим важливості для дитини цих питань забезпечує таку співпрацю.

- Потреба у взаєморозумінні і співпереживанні дорослого. Ця потреба виникає у зв'язку з інтересом дітей до світу людських взаємин і обумовлена оволодінням дітьми правилами і нормами їх відносин. Дитина прагне домогтися спільності поглядів з дорослим. Це дозволить маляті використовувати їх як керівництво в своїх вчинках. У ранньому віці у дітей виділяються чотири форми спілкування з дорослим: ситуативно-особистісне, ситуативно-ділове, внеситуативно-пізнавальне і внеситуативно-особистісне.

У кожній культурі відбувається успішна передача мови дітям, і існує безліч методів, за допомогою яких батьки полегшують своїй дитині завдання оволодіння їм. Батьки часто говорять від імені дітей, виражаючи їх потреби та бажання, коментуючи їх дії на правильному рідною мовою. Мова дитини розвивається, головним чином, завдяки щоденному спілкуванню з дорослими, які прагнуть до обміну інформацією, тобто хочуть зрозуміти і бути понятими.

Однак у питанні про те, як саме мова батьків пов'язана з розвитком мови їх дитини, немає достатньої

ясності. Індивідуальні відмінності у розвитку мови у дітей до деякої міри обумовлені генетично, а також схильні до впливу середовища. Наприклад, мовленнєвий розвиток близнюків, як правило, йде більш повільними темпами, що може обумовлюватися генетикою. Але, крім того, можливо, впливає і те, що їм дістається значно менше вербальних сигналів, ніж іншим дітям, так як матерям близнят доводиться ділити свою увагу між ними. Крім того, іноді близнюки спілкуються один з одним, використовуючи "примітивну" мову власного винаходу.

Коли батьки розмовляють зі своїми дітьми, вони передають їм щось набагато більше, ніж просто слова, речення та правила синтаксису. Вони демонструють їм, як потрібно виражати свої думки і обмінюватися ідеями з іншими людьми. Батьки знайомлять дитину з категоріями і символами, вчать його тому, як перекладати складний світ в уявлення і слова. Ці концептуальні засоби є для дитини тим підтримують конструкціями, які він використовує для розуміння світу і вираження власного місця в ньому.

Дослідження показали, що читання книжок з картинками також полегшує дитині оволодіння мовою. Особливо корисним читання виявляється, якщо батьки задають дітям відкриті питання, що заохочують їх придумати розвиток якої-небудь історії, і належним чином реагують на спроби дитини відповісти на ці питання.

Слід зауважити, що емоційні контакти між дітьми і дорослими в сім'ї, їх особистісне спілкування забезпечуються не тільки і навіть не стільки за допомогою мови, а насамперед використанням несловесних засобів - поглядів, міміки, жестів, поз, предметних дій. Дуже важливо, щоб дитина могла досягти взаєморозуміння, використовуючи будь-які доступні їй кошти: і мовні, і немовні. На наш погляд, недооцінка ролі невербального спілкування - одна з причин того, що дитячі некоординовані діалоги отримали назву езопової, несочіалізованої мови. Навпаки, облік невербальної комунікації показує, що для дитини в його «колективних монологів» важливе значення має емоційний, особистісний контакт з однолітком, тобто його соціальний зв'язок (соціалізованість мови).

Розвиток мовного спілкування визначає постановку завдань мовного розвитку, відбір пізнавального змісту, методів і форм організації навчання рідної мови, а також стиль спілкування дорослого з дітьми. На основі аналізу досліджень з проблем мовного розвитку дітей нами були виділені наступні принципи розвитку мови і навчання рідної мови, які стали основою нашого огляду.

Принцип взаємозв'язку сенсорного, розумового, мовленнєвого і соціального розвитку дітей. Він базується на розумінні мови як мовномисленної діяльності, становлення і розвиток якої тісно пов'язане з пізнанням навколишнього світу. Мова спирається на сенсорні уявлення, що є основою мислення, і розвивається в єдності з мисленням. Тому роботу з розвитку мовлення не можна відривати від роботи, спрямованої на розвиток сенсорних і розумових процесів. Необхідно збагачувати свідомість дітей уявленнями і поняттями про навколишній світ, розвивати їх мову і спілкування необхідно на основі розвитку змістовної сто-

рони мислення. Розвиток мови здійснюється в певній послідовності з урахуванням особливостей мислення: від конкретних значень до більш абстрактних, від простих структур до більш складних. Засвоєння мовного матеріалу відбувається в умовах рішення розумових задач, а не шляхом простого відтворення. Дотримання цього принципу зобов'язує дорослого широко залучати наочні засоби навчання, використовувати такі методи і прийоми, які б сприяли розвитку всіх пізнавальних процесів.

Принцип комунікативно-діяльнісного підходу до розвитку мови. Цей принцип ґрунтується на розумінні мови як діяльності, що полягає у використанні мови для комунікації. Він впливає з мети розвитку мовлення дітей як засобу спілкування і пізнання і вказує на практичну спрямованість процесу навчання рідної мови.

Принцип розвитку мовного чуття («почуття мови»). Мовне чуття - це неусвідомлене володіння законами мови. У процесі багаторазового сприйняття мови і використання у власних висловлюваннях подібних форм у дитини на підсвідомому рівні формуються аналогії, а потім вона засвоює і закономірності. Діти починають все більш вільно користуватися формами мови стосовно до нового матеріалу, комбінувати елементи мови відповідно до його законами, хоча і не усвідомлюють їх. Тут виявляється здатність запам'ятовувати, як традиційно використовуються слова, словосполучення. Потрібно всіляко заохочувати різні вправи у формі ігрового маніпулювання словами, на перший погляд здаються безглуздими, але відіграють для самої дитини глибокий сенс. У них дитина має можливість розвивати своє сприйняття мовної дійсності. З розвитком «почуття мови» пов'язано формування мовних узагальнень.

Принцип формування елементарного усвідомлення явищ мови. Цей принцип ґрунтується на тому, що в основі оволодіння мовою лежить не тільки імітація, наслідування дорослим, а й неусвідомлене узагальнення явищ мови. Утворюється свого роду внутрішня система правил мовної поведінки, яка дозволяє дитині не просто повторювати, а й створювати нові висловлювання. Оскільки завданням навчання є формування навичок спілкування, а будь-яке спілкування передбачає здатність створювати нові висловлювання, то в основу навчання мови слід покласти саме формування мовних узагальнень і творчої мовної здібності.

Принцип взаємозв'язку роботи над різними сторонами мови, розвитку мовлення як цілісного утворення. Реалізація цього принципу полягає в такій побудові роботи, при якій здійснюється освоєння усіх рівнів мови в їх тісному взаємозв'язку. Засвоєння лексики, формування граматичного ладу, розвиток сприйняття мови і вимовних навичок, діалогічної і монологічної мови-окремі, в дидактичних цілях виділені, але взаємопов'язані частини одного цілого - процесу оволодіння системою мови.

Принцип збагачення мотивації мовленнєвої діяльності. Від мотиву, як найважливішого компонента в структурі мовленнєвої діяльності, залежить якість мови і в кінцевому підсумку міра успішності навчання. Тому збагачення мотивів мовленнєвої діяльності дітей у процесі навчання має велике значення. У по-

всякденному спілкуванні мотиви визначаються природними потребами дитини у враженнях, в активній діяльності, у визнанні та підтримці. При цьому слід враховувати вікові особливості дітей, використовувати різноманітні, цікаві для дитини прийоми, що стимулюють їх мовну активність і сприяють розвитку творчих мовленнєвих умінь.

Принцип забезпечення активної мовної практики. Своє вираження цей принцип знаходить в тому, що мова засвоюється в процесі його вживання, мовної практики. Мовна активність є одним з основних умов сучасного мовного розвитку дитини. Повторність вживання мовних засобів у мінливих умовах дозволяє виробити міцні й гнучкі мовні навички, засвоїти узагальнення. Мовна активність - це не тільки говоріння, але й слухання, сприйняття мови. Тому важливо привчати дітей до активного сприйняття і розуміння мовлення педагога.

Робота з батьками передбачала ознайомлення з наступною проблематикою: розвиток спілкування в онтогенезі; особливості спілкування дітей в родині і з однолітками; роль дитячої гри в розвитку комунікативної діяльності дітей; значення педагогічного спілкування як спеціально організованого міжособистісної взаємодії; прийоми подолання бар'єрів у спілкуванні, розвитку розуміння себе та інших, зняття психічного напруження і створення можливостей для самовираження.

Ознайомлення з особливостями розвитку спілкування передбачає розкриття ролі спілкування в психічному розвитку дитини, впливу спілкування на психічний розвиток дітей (через спілкування з батьками, іншими дорослими; збагачення дорослими досвіду дитини; підкріплення дорослими зусиль дитини, їх підтримка та корекція; зразки дій і вчинків дорослих; спілкування з однолітками), а також знайомство з розвитком спілкування у дітей ясельного та дошкільного віку (причини виникнення потреби в спілкуванні, критерії наявності потреби, етапи її оформлення та основні форми спілкування: ситуативно-особистісна, ситуативно-ділова, внеситуативно-пізнавальна, внеситуативно-особистісна). В межах цього розділу передбачено вивчення основних засобів спілкування (експресивно-мімічні: посмішка, погляд, виразні рухи, вокалізація; предметно-дієві засоби: локомоторні і предметні рухи, різні пози, мовні засоби спілкування: висловлювання, питання, відповіді, репліки) та продуктів спілкування (взаємини з оточуючими, становлення образу самого себе і партнерів по спілкуванню).

Вивчаючи роль спілкування з однолітками в психічному розвитку дітей дошкільного віку, зверталася увага батьків на особливості комунікативних дій дошкільників (широкий діапазон функціонального складу спілкування, емоційна насиченість контактів, нестандартність і нерегламентованість засобів спілкування, переважання ініціативних дій над відповідними), умови виникнення потреби в спілкуванні з однолітками та її розвиток, мотиви спілкування дітей дошкільного віку (ділові, пізнавальні, особистісні) та їх динаміку, засоби спілкування дошкільників з однолітками, а також співвідношення вербальних і невербальних засобів спілкування та їх зміст.

Велике значення в підготовці батьків займало ознайомлення з грою як засобом розвитку комунікативної діяльності дітей дошкільного віку. У цьому розділі розглядаються основні принципи розвиваючих ігор: поєднання елементів гри та навчання, перехід від ігор-розваг через ігри-завдання до навчально-пізнавальної діяльності; поступове ускладнення навчальних завдань і умов гри; підвищення розумової активності дитини, формування вербального та невербального спілкування в ігровій діяльності; єдність навчальних і виховних впливів; психологічний вплив гри: розвиток основних психічних процесів, здібностей дитини, вольових і моральних якостей особистості, а також вивчається методика організації та проведення різних видів ігор. Акцентувалася увага на сі-

мейних іграх і ролі батьків у організації гри. Такі ігри зближують дітей один з одним і з батьками.

Мовне спілкування, реалізуючи свої дидактичні і виховні функції, визначає весь характер процесу психічного розвитку та соціального становлення несформованої людини. Однак цей процес не закінчується на певному етапі, він продовжується усе життя, в ході якої вдосконалюється, змінюється, під впливом розвиваються рефлексивні властивості особистості у різних ситуаціях, у тому числі спілкуванні. Нові форми поведінки, засвоєні дитиною в родині, відображаються на процесі його спілкування з однолітками. У свою чергу, багато якостей, які придбані малюком у дитячому колективі, привносяться у сім'ю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богуш А., Гавриш Н., Котик Т. Методика організації художньо-мовленнєвої діяльності дітей у дошкільних навчальних закладах. Підручник для студентів вищих навчальних закладів факультетів дошкільної освіти. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2006. – С. 251-267.
2. Богуш А.М., Березовська Л.І. Творче самовираження дошкільників у художньо-мовленнєвій діяльності: Монографія. – Одеса: М.П.Черкасов, 2008. – 203 с.
3. Исенина Е.И. Аспекты влияния познания другого и себя на развитие диалога у детей// Развитие речи детей и обучение языкам. М., 1989. -с. 46-47.
4. Менг К. Коммуникативно-речевая деятельность старших дошкольников в ситуативной обусловленности (компоненты и градации).// Психолингвистика. Сб. статей. М., 1984.- с. 241 -259.
5. Томилина Г.А. К анализу развития языковых форм общения ребенка в раннем онтогенезе / Г.А. Томилина // Социально-психологические и лингвистические характеристики форм общения и развития между людьми. Л., 1970. – С. 163.

REFERENCES

1. Bogush A., Gavrish N., Kotik T. Methodology of organization of artistic and speech activity of children in pre-school educational institutions. A textbook for students in higher education institutions at pre-school faculties. - K.: Publishing House "Word", 2006. - P. 251-267.
2. Bogush A., Berezovska L. Creative self-expression of preschoolers in the artistic and linguistic activities: Monograph. - Odessa: MP Cherkasov, 2008. - 203 p.
3. Isenina E. Aspects of the influence of the knowledge of the other and oneself on the development of dialogue in children // Development of children's speech and language instruction. M., 1989.-p. 46-47.
4. Meng K. Communicative-speech activity of senior preschoolers in situational conditioning (components and gradations). / / Psycholinguistics. Sat. articles. M., 1984.- p. 241 -259.
5. Tomilina G. To the analysis of the development of linguistic forms of the child's communication in early ontogeny / G.A. Tomilina // Socially-psychological and linguistic characteristics of the forms of communication and development between people. L., 1970. - P. 163.

Features of speech communication of senior preschool children in the family

F. Karagozly (Gedil)

Abstract. This article discusses the nature and formation of verbal communication as a potential basis of children's speech, the principles of speech communication of preschool children in the family, the role of adults in the development of language abilities of children. Features of linguistic communication of preschool children are singled out: the linguistic form of communication is not given to the child initially; linguistic communication is not only a component of linguistic development, but also an important factor in the holistic development of personality. The stages of development of the need for communication between the child and the adult are considered.

Keywords: verbal communication, language abilities, family, family education.

Особенности речевого общения старших дошкольников в условиях семьи

Ф. Карагозлю (Гедил)

Аннотация. В статье рассматривается сущность и формирование речевого общения как потенциальной основы развития речи детей, определены принципы речевого общения дошкольников в семье, роль взрослого в развитии языковых способностей детей. Выделены особенности речевого общения дошкольников: языковая форма общения не дана ребенку изначально; речевое общение является не только компонентом речевого развития, но и важным фактором целостного развития личности. Рассмотрены этапы развития потребности в общении ребенка со взрослым.

Ключевые слова: речевое общение, языковые способности, семья, семейное воспитание.